

İLSAM AKADEMİ DERGİSİ
Turkish Journal of ILSAM Academy
CİLT VOLUME: 1 SAYI ISSUE: 2 EYLÜL SEPTEMBER 2021
ISSN: 2757-9212

İLSAM (İlahiyat İlimleri Araştırmalar Merkezi)
Adına İmtiyaz Sahibi Owner
İLSAM

Yazı İşleri Müdürü Chief Executive Officer
Yıldırım DENİZ

Editör Editor
Sümeysra AÇIK

Çeviri Editörleri Translation Editors
Bülent KARAKUŞ, Neslihan KAYALI

Yardımcı Editör Associate Editor
Ferzan TAŞPINAR

Yayın Kurulu Editorial Board*
Prof. Dr. Celil KİRAZ (Bursa Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. İhsan ÇAPCIOĞLU (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet AKGÜL (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet EVKURAN (Hitit Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Zeki İŞCAN (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Niyazi AKYÜZ (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Nurettin GEMİCİ (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Ramazan ALTINTAŞ (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Şaban Ali DÜZGÜN (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Sıddık KORKMAZ (İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi)
Prof. Dr. Sönmez KUTLU (Ankara Üniversitesi)

*İsme göre alfabetik sırada **In alphabetical order by name**

Yayın Türü Publication Type
Yerel Süreli Yayın

Yayın Periyodu Publication Period
Altı ayda bir Mart (Bahar) ve Eylül (Güz) aylarında yayımlanır.

Biannual (autumn & spring)
Açık erişim olarak elektronik ortamda yayımlanmaktadır.
It is published electronically as open access.

İLSAM Akademi Dergisi hakemli bir dergidir.
Yayımlanan makalelerin sorumluluğu yazarına/yazarlarına aittir.
Journal of Ilsam Academy is the official per-reviewed.
İLSAM. Authors bear responsibility for the content of their published articles.

İLSAM Akademi Dergisi

Journal of ILSAM Academy

ISSN 2757-9212

Osmanlı Döneminde İmamların Ortaya Koyduğu Faaliyetlerin Günümüz Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Açısından Değerlendirilmesi

*An Evaluation of Ottoman Religious Officials' (Imam) Activities in Terms of Today's Spiritual
Counseling and Guidance*

Zeynep Kübra DURMUŞLAR

Yüksek Lisans Öğrencisi,
Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler
Enstitüsü, Manevi Danışmanlık ve
Rehberlik Anabilim Dalı,
z-kubra-ak@outlook.com
ORCID: 0000-0002-7734-2071

Cilt/ Issue: 1/2, 229-249

Geliş Tarihi: 19.08.2021

Kabul Tarihi: 30.09.2021

Atrf: Durmuşlar, Zeynep Kübra.
"Osmanlı Döneminde İmamların Ortaya
Koyduğu Faaliyetlerin Günümüz Manevi
Danışmanlık ve Rehberlik Açısından
Değerlendirilmesi". *İLSAM Akademi
Dergisi* 1/2 (Eylül 2021), 229-249.

Dipnot: Zeynep Kübra Durmuşlar,
"Osmanlı Döneminde İmamların Ortaya
Koyduğu Faaliyetlerin Günümüz Manevi
Danışmanlık ve Rehberlik Açısından
Değerlendirilmesi", *İLSAM Akademi
Dergisi* 1/2(Eylül 2021), Sayfa.

ÖZ

Osmanlı Devleti yüzyıllarca geniş bir coğrafyada çeşitli ırk, din ve geleneklere sahip toplumları bünyesinde barındırmıştır. Heterojen bir yapıya sahip olsa da toplum, uzun süre adalet, barış ve huzur ortamında yönetilmiştir. Bu başarı askerî, siyasî, sosyo-kültürel, ekonomik ve dinî etkenler yanında şehir ve mahallelerde sağlam esaslar üzerine tesis edilen idarî kurumlarıyla sağlanmıştır. Bunlar arasında, din görevlileri ve onların temel görev alanı olan camiler, oldukça başarılı ve etkin müesseseler olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı Devleti'nde her alanda aktif olan din görevlileri, büyük ölçüde cami içiyle sınırlı kalmış günümüz imamlarıyla mukayese edilemeyecek derecede hayatın her alanında kendilerini hissettirmişlerdir. Şüphesiz son yüzyılda giderek modernleşen yaşam biçimiyle birlikte bazı sosyal değişimler meydana gelmiş, bireysel ihtiyaçlar farklı problemleri, patolojik, psikolojik ve anlam arayışlarını da beraberinde getirmiştir. Ortaya çıkan problemler karşısında bireyler, dinî/mânevi bakış açısı ve tutumunu, yaşadıkları psikolojik acı ve krizlerle başa çıkabilmek için ruhi çıkış yollarını aramışlardır. Bu makale, Osmanlı döneminde imamların ortaya koyduğu faaliyetler ve günümüz manevî danışmanlık ve rehberlik alanı açısından önemini değerlendirilmeye çalışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlılar, Din Görevlisi, İmam, Manevî Danışmanlık, Rehberlik

ABSTRACT

The Ottoman Empire hosted societies with a variety of races, religions and traditions in a wide geography of centuries. Although he has a heterogeneous structure, the community has been managed for a long time in peace and tranquility. This achievement is provided with administrative institutions established on the rugged principles in the city and neighborhoods in addition to military, political,

socio-cultural, economic and religious factors. Among these, the mosques, which are religious officials and their essential task field, are very successful and effective institutions. In the Ottoman Empire, religious officials active in each area have made themselves to be compared to the most of the modern life, which is largely limited to the mosque. No doubt, in the last century, some social changes have occurred with the modernized life form, and individual needs have brought different problems, pathological, psychological and meaning pursuits. In the face of the emerging problems, individuals, religious / gratuitous perspective and attitude examined the psychological pain and crises to be able to cope with the psychological pain and crises. This article tries to examine an evaluation of religious officials in the Ottoman period and in terms of today's spiritual counseling and guidance area.

Keywords: The Ottomans, Religious Official, Imam, Spiritual Counseling, Guidance

EXTENDED ABSTRACT

The Ottoman Empire has managed to rule societies with various races, religions and traditions in a very wide geography for centuries in an environment of justice, peace and tranquility. This has been achieved by the successful activities of the administrative institutions established on solid principles in the cities and neighborhoods, as well as the actions put forward in the military, political, socio-cultural, economic and religious fields. The masjids/mosques that spread from the big city centers to the farthest points of the country and the imams working in these temples were at the very center of the neighborhoods and villages, and therefore the society. Imams who worked in mosques, which are among the highly successful and effective institutions of Ottoman society, were active in many fields and made themselves felt in all areas of life in a way that cannot be compared with today's imams.

It is learned from the researches that the imams, who provided religious services in the masjids/mosques in every neighborhood and village throughout the Ottoman history, produced very effective and solution-oriented services in social life due to the convenience of the conditions of the period and the prestige of their duties. In this study, first of all, it is aimed to determine the services of the imams, which are not limited to mosques and masjids and encompass the society, in the Ottoman society, and to evaluate the importance of this in terms of the field of spiritual counseling and guidance today.

There is no doubt that the most accurate and clear determination of the activities

of the imams during the Ottoman period could be possible with a meticulous examination of the Ottoman archives. The court records, which are among the most important of these archival sources, consist of court hearing records that are seen in the presence of the judges or naibs of the cities or towns and kept daily. Based on these records, some researches were conducted on the activities and performances of imams in daily life, and they were used during the study.

In this study, which focuses more on the value of the services and activities of the imams of the Ottoman period in terms of today's spiritual counseling and guidance field, evaluations have been made about the importance of the services of imams today in terms of spiritual counseling and guidance.

Imams, whose duty in Ottoman society was not only to lead prayers and deliver sermons, pioneered many services related to the neighborhood (maintenance and repair of waterways, fountains, mosques, masjids and schools, supply of lighting candles, cleaning and maintenance of streets) and supervised peace and security. They have been involved in many social and cultural activities.

In the Ottoman period, officials such as imams, orators (hatip), muezzins, preachers, ferraş, trustees were serving in mosques and masjids, all of which were works of foundation, and their wages were paid by the foundations of the mosque or the masjid. Apart from these officials, there were also *muvakkıt*, *devirhân*, *sermahfil* etc. in large mosques. As it is understood, the duties of imam and orator, and muezzin and trustee, which were performed in the mosques of the Ottoman period, were evaluated separately. Today, these duties have been mentioned together within the framework of the current legislation of the Presidency of Religious Affairs, and their titles have been determined as imam-hatip and muezzin-trustee. In line with the current legislation of the Presidency of Religious Affairs, neighborhood and village imams are often stuck between the mosque and the pulpit, although there are exceptions, despite the opportunity to undertake a mission that encompasses social life on a very large scale.

It is seen that the efforts, excitement and activities of the imams in the Ottoman period are not reflected to the same extent today. Although it may not be possible to convey this Ottoman experience as a whole, today a system in which mosques and religious officials are more active in many areas of neighborhood life can be rebuilt. It is possible for them to become active again in all areas of social life and take a more active role in the field, as was the case with the Ottomans. Religious counseling and spiritual guidance needs of the Muslim society, which have become a socio-cultural, religious and psychological need, can be met by well-trained religious officials in this field.

Religious counseling, which started to attract the attention of the scientific world as a result of some applications made in the late 19th century, emerged as a professional field in the United States in the middle of the 20th century. From the specified period until today, this profession has developed itself in many aspects through practice and theory, has continued its continuity, and today it has been defined as an independent and unique profession in many Western countries alongside other helping professions such as psychological counseling and social work. In our country, when we look at the tendency to receive professional help in recent years, it has been observed that firstly family members, then friends and lastly mental health professionals are consulted.

There is no doubt that today's imam-hatips can be the pioneers and actors of many activities that will introduce humanity to the soul-soothing aspect of the latest religion, Islam. Many troublesome issues such as women subjected to violence, children exposed to abuse, honor/family killings, human rights violations are frequently the subject of news bulletins and deeply upset our society. It should also be stated that the state is trying to act sensitively on these issues, taking some steps to solve the problems and making some legal regulations. In addition, religious officials who perform their duties as imam-hatips can play an important role in solving or - at least - reducing the aforementioned troublesome issues, thanks to the healthy and close communication they will establish with the residents of the neighborhood around the mosque and strong social relations. It is obvious that this society has higher expectations from religious volunteers, who work selflessly even in the most remote areas of our country and whom the state imposes duties and responsibilities on them. In this order, which is called the "modern world", where selfishness, narcissistic tendencies and sense of pleasure are gaining momentum and respect, love, compassion, solidarity and cooperation are rapidly decreasing, saving human beings from the swamp of loneliness, and spiritual depressions, questioning the existential search and the journey of meaning and making sense of it can only be possible with the realization of the effort itself.

GİRİŞ

Osmanlı tarihi boyunca her mahalle ve köyde bulunan cami ve mescitlerde dinî hizmet veren imamların, dönemin şartlarının elverişliliği ve görevlerinin itibarı sebebiyle sosyal hayatta oldukça etkin ve çözüme yönelik hizmet ürettikleri yapılan araştırmalardan öğrenilmektedir. Bu çalışmada öncelikle Osmanlı toplum yapısında imamların, cami ve mescitlerle sınırlı kalmayan ve toplumu kuşatan hizmetlerinin ne olduğunun tespit edilmesi, sonra da bunun günümüzdeki manevî danışmanlık ve rehberlik alanı bakımından öneminin değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

Osmanlı döneminde imamların ortaya koyduğu faaliyetleri en sağlıklı bir şekilde tespit edilebilecek kaynak grubunun Osmanlı arşivinin en önemlileri arasında yer alan şer‘iye sicilleri olduğu bilinmektedir. Şehir ya da kazaların kadıları ya da naiblerinin huzurunda görülen ve günlük olarak tutulan mahkeme duruşma kayıtlarını içeren şer‘iye sicillerinden hareketle imamların günlük hayattaki etkinlikleri, faaliyet ve performanslarını ele alan bazı araştırmalar konunun işlenmesinde bir hayli faydalı olmuştur. Bu araştırmaların ilki ve en kapsamlısı Ahmet Akın’ın 2002 yılında hazırladığı doktora tezidir. 1575-1600 tarihleri arasında Bursa’da görev yapan din görevlilerinin sosyal hayattaki rolünü merkeze alan bu tez, şer‘iye sicillerine göre incelenmiş olup kıymetli bilgiler ihtiva etmektedir. Aynı şekilde yine Osmanlı arşiv kaynak ve belgelerinden hareketle Mefail Hızlı ve Ziya Kazıcı tarafından hazırlanan ve Osmanlı mahalle imamlarını konu edinen makaleleri de bu araştırmanın önemli kaynakları arasındaki yerini almıştır. Bu arada Kemal Beydilli’nin bir imamın günlüğünden yola çıkarak Osmanlı dönemi imamlarıyla ilgili yazdığı eser ile Diyanet İslâm Ansiklopedisinde Osmanlı Devleti’nde imamlık hakkında yazdığı madde de bu araştırmada istifade edilen önemli eserlerden biri olmuştur.

Zikredilen bütün bu araştırmalar, Osmanlı tarihinin değişik dönemlerinde imamlar ve ortaya koydukları faaliyetler üzerinde önemli ve kıymetli bilgiler vermektedirler. Bu makalede ise Osmanlı dönemi imamlarının bu hizmet ve faaliyetlerinin günümüz manevî danışmanlık ve rehberlik alanı açısından nasıl bir değer taşıdığı üzerinde daha çok çok durulacaktır. Osmanlı tarihinde yaşandığı bilinen ve imamlarca gerçekleştirilen birtakım uygulamaların günümüz manevî danışmanlık ve rehberlik disiplini bakımından hangi önemi haiz olduğunun tespiti ve günümüzde imamların yaptıkları hizmetlerin manevî danışmanlık ve rehberlik alanının açısından öneminin belirlenmesi de bu çalışmanın amaçları arasında yer almaktadır. Bu bağlamda özellikle Ömer Faruk Söylev’in manevî bakım ve danışma psikolojisi hakkındaki eseri ile Nurullah Aydeniz’in dinî danışman ve manevî rehber olarak imamların mahalle yaşamına sağlayabileceği

katkıları değerlendirdiği makalesinin önem taşıdığı ve bu araştırmalardan istifade edildiği belirtilmelidir.

Osmanlı mahalle imamlarının ortaya koyduğu faaliyetlerin manevî danışmanlık ve rehberlik alanı bakımından değeri ve önem üzerinde yeterli biçimde durulmaması ve söz konusu alanda ortaya çıkan eksikliğin giderilmesi düşüncesiyle böyle bir çalışmanın faydalı olacağı ve katkı sunacağı değerlendirilmiştir.

Bilindiği üzere Osmanlı şehir düzeninin en küçük, ancak en önemli ve etkili idari birimini mahalleler oluşturmuştur. Osmanlı coğrafyasında mahalleler, mescitler/camiler etrafında kümelenmiş ve çevresinde inşa edilen han, hamam ve pazar yerleriyle birlikte bulundukları semtin canlanması hedeflenmiştir. Şehir merkezlerinde mescitlere minber ilavesiyle oluşan camiler zamanla yeni mahallelerin de doğuşuna zemin hazırlamıştır. Şüphesiz mescitlerin cami haline getirilmesi, genelde ahalinin ibadet ihtiyacı ve mahallenin belirli bir nüfusa ulaşması neticesinde gerçekleşmiştir. Söz gelimi 16. yüzyılda gayrimüslim halkın da birlikte yaşadığı mahallelerde nüfusun ağırlıklı kısmını Müslümanların oluşturduğu da bilinmektedir. Kanunî döneminde (1520-1566) 219 Müslüman mahallesi olduğu bildirilen İstanbul'da genelde her mahalle bir mescit veya camiyle donatılmış bulunmaktaydı.¹

Osmanlı, sınıf dinamiği olan ve iç bütünlüğe sahip bir dünya devleti olarak tanımlanmaktadır.² Beraber ibadet edip birbirlerini tanıyan, birlikte yaşamının getirdiği sorumluluk, sosyal dayanışma ve yardımlaşma inancı içinde olan kişilerin, huzurlu ve güvenli bir toplum oluşturması son derece tabiidir.³ Halk mescit ve camilerde ibadet amaçlı toplanmanın yanı sıra pek çok dinî merasim sebebiyle de bir araya gelmektedir. Ayrıca mescit ve camilerin çevresinde vakıflar aracılığıyla inşa edilen mektep, medrese, kütüphane, şifahane, han ve hamamlar gibi farklı amaçlı tesisler şehirleri daha yaşanır hale getirmiş ve bu yapılar sayesinde halkın büyük kısmının ihtiyaçları karşılanmıştır.

Devletleri ayakta tutan dinamikler arasında sahip olunan iyi yetişmiş kadroların, yani değişik alanlarda kalifiye insan unsurunun önemi oldukça büyüktür. En az bu kadar önemli diğer bir husus ise sağlıklı, oturmuş ve istikrarlı işleyen müesseselerdir. Osmanlı teşkilat yapısı içinde hatırı sayılır bir yere sahip

¹ Kemal Beydilli, *Osmanlı'da İmamlar ve Bir İmamın Günlüğü* (İstanbul: Yitik Hazine Yayınları, 2013), 14.

² Huricihan İslamoğlu-İnan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1991), 26

³ Mefail Hızlı, "Osmanlı Mahalle İmamlarının Performanslarına Dair", *TESAM Akademi* 1/1 (Ağustos 2014), 42.

olan ilmiye sınıfının bir grubunu imamlar oluşturmaktadır.⁴

1. İMAM

Arapçada “sözüne itibar edilen, insanların kendisine uyduğu, yöneldiği kişi, öne geçen, önder” anlamlarındaki “e-me-me” kökünden gelen “imam”⁵ kelimesi, kavram olarak Hz. Peygamber’in vefatından sonra İslâm toplumunun dinî ve siyasî liderliği görevini üstlenen kurumu ifade eder.⁶ Kur’an-ı Kerim’de müfred ve cemî olmak üzere on iki yerde geçen bu sözcüğün, komutan, insanların hayırdan kendisine uyduğu önder, kitap, levh-i mahfuz ve yol (tarik) anlamlarında kullanıldığı görülmektedir.⁷

Kaynaklar, Hz. Peygamberin (as) Medine’den herhangi bir sebeple ayrılması durumunda yerine mutlaka bıraktığı vekilin, imamet vazifesini de yerine getirdiğini aktarmaktadır. Meselâ, Huneyn Gazvesine (630) gidince yerine Muaz bin Cebel’i bırakan Resulullah, son rahatsızlığı sırasında sahabenin önde gelenlerinden Ebu Bekir’i imam olarak görevlendirmiştir.⁸ Hz. Peygamber, vekil olarak atadığı kimselerde öncelikle ilim ve takva aramıştır. İslâm toprakları genişledikçe İslâm Peygamberi, Müslümanlığı seçen kabilelere görevlendirdiği muallimler, tebliğciler, âlimler ve fethedilen bölgelere atadığı valiler, o bölgenin aynı zamanda imamet vazifesini de yürütmüşlerdir. Bunun dışında, onlar halkın dinî problemlerini çözmek, vergileri toplamak, aralarındaki anlaşmazlıkları halletmekle ilgili görevlerini de yerine getirmişlerdir.⁹

Tarih boyunca İslâm devletlerinde sosyal ilişkiler konusunda imamlık statüsü oldukça önemli bir konuma işaret etmiştir. Abbasîlerden itibaren imamlık bir meslek olarak toplum tabanında devam etmekle birlikte zaman içerisinde devlet memurluğu statüsüne dâhil edilmiştir.¹⁰

⁴ Ahmet Akın, *1575-1600 Tarihli Bursa Şer’iye Sicillerine Göre Din Görevlisinin Sosyal Hayattaki Rolü* (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002), 5.

⁵ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Garibi l-Kur’ân*, (Beyrut: Daru’l-Marife, 1961), 24; Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûsü l-Muhit Tercümesi*, 5, haz. Mustafa Koç-Eyyüp Tanrıverdi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014), 4856-4857.

⁶ Bekir Topaloğlu, İlyas Çelebi, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: İSAM Yayınları, 2010), 153.

⁷ Mehmet Hanifi Yoldaş, “Kur’ân-ı Kerim’de İmam Kavramı ve İlk Dönem Mezheplerin İmâmet Anlayışları”, *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, 10/1 (Bahar 2019), 247.

⁸ Bkz. Mustafa Sabri Küçüktaşçı, “İmam”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/178; Nebi Bozkurt, “Mekke”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/557.

⁹ Akın, *Din Görevlisinin Sosyal Hayattaki Rolü*, 38.

¹⁰ Halil Nurullah Kaya, *Kanaat Önderliği Bağlamında İmanın Rolü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017), 103.

2. OSMANLI DÖNEMİNDE İMAMLIK

Osmanlı Devleti'nin hâkimiyet kurduğu geniş bir coğrafyada çeşitli ırk, din ve geleneklere sahip toplumlarla karşılaştığı bilinmektedir. Halkını bir arada adalet, barış ve huzur ortamında uzun süre idare edebilen Osmanlı yönetimi, bu başarısını askerî, siyasî, sosyal ve dinî etkenler yanında gerek merkez gerekse taşrada sağlam esaslar üzerine temellendirilmiş idarî kurumlarına borçlu olmuştur.¹¹ Bu müesseseler arasında imamlar ve görev alanları olan camiler, oldukça etkin ve birçok fonksiyon yüklenmiş yapısıyla karşımıza çıkmaktadır.

İslâm tarihi boyunca mahalle cami ve mescitlerinde vazife alan din görevlileri arasında en önemlisi -aşağıda açıklanacak sebeplerden dolayı- şüphesiz imam ve hatiplerdir.¹² Osmanlı döneminde imamlık, sorumluluk alanı geniş ve önemli bir vazifeydi. Göreve atanacak kişilerin belli bir seviyede eğitim almış olmaları gerekmektedir. Bundan dolayı imamlık için müracaat edenler bir imtihandan geçirilmekteydi. Özellikle küçük yerleşim birimlerinde ve kırsal kesimde -eğer imametle ilgili nitelikleri uygun ise- babadan oğula yahut aile üyelerinden teklif edilen birine geçebilmekteydi. Büyük yerleşim birimlerindeyse belirtilen atamaların yanında, en iyi adayı ortaya çıkaracak imtihanlar yapılmakta ve diğer adaylara göre dinî bilgiler açısından daha üstün donanımda olanlar imamet için tercih edilmekteydi.¹³ Meselâ 1710 senesi Ramazan ayının ortalarında Bursa'da Mecnun Dede Mescidi'nin imamlığını isteyen iki kişi imtihan edilmiş ve bunlardan birer cüz Kur'an okumaları istenmiştir. Sonuçta kıraat bakımından aynı derecede oldukları tespit edilen bu iki kişiden biri, diğerine göre daha geniş anlamda fıkıh bilgisine sahip olduğu için imamlık vazifesine getirilmiştir.¹⁴

Osmanlılarda imamlar, içinde yaşadıkları Müslüman topluma dinî, sosyal ve kültürel açılardan oldukça geniş kapsamlı hizmet veren bir kesimi oluşturmuştur. Padişah beratıyla hizmet verdikleri için askerî statüde sayılan imamlar, her türlü vergiden muaf tutulmuş ve maaşlarını genellikle bağlı bulundukları vakıflardan almışlardır.¹⁵ Vakıf mütevellisinin önerisiyle gerçekleşen atamalarda din görevlisi olan imamların daha çok dinî bilgiler konusunda kendisini iyi yetiştirmesi ve iyi ahlâk sahibi olmasına özen gösterilmiştir.¹⁶

Osmanlı toplumunda görevi sadece namaz kıldırma ve hutbe okumaktan ibaret olmayan imamlar, mahalleyi ilgilendiren her türlü beledî (su yolları,

¹¹ Akın, *Din Görevlisinin Sosyal Hayattaki Rolü*, 7.

¹² Hızlı, "Mahalle İmamlarının Performanslarına Dair", 44.

¹³ Beydilli, *Bir İmanın Günlüğü*, 13.

¹⁴ Ziya Kazıcı, "Osmanlılar'da Mahalle İmamlarının Bazı Görevleri", *İslam Medeniyeti Dergisi* 5/3 (Mart 1982), 30.

¹⁵ Beydilli, *Bir İmanın Günlüğü*, 7.

¹⁶ Hızlı, "Mahalle İmamlarının Performanslarına Dair", 44.

çeşme, cami, mescit ve okulun bakımı ve onarımı, aydınlatma mumunun temini, sokakların temizlik ve bakımı gibi) hizmette öncülük eder¹⁷, huzur ve asayiş denetler, sosyal ve kültürel pek çok faaliyetin içinde bulunurlardı.¹⁸ Mahalle teşkilatının başında hazır olan imamlar, ikamet ettikleri mahallelerinde huzur ve asayiş sağlamak için sıkı tedbir almak durumundaydılar. Bundan dolayı Osmanlı coğrafyasının her tarafında halk birbirine kefil ettirilir, kefilsiz olanlar mahallede barınamazlardı.¹⁹ İlber Ortaylı'ya göre, "Bugünkünün aksine ailenin, içinde bulunduğu mahalle veya köy topluluğu ile etnik-dini bağı vardır, hukuki bağı vardır. Çünkü bu topluluk halkı birbirinin kefilidir."²⁰ Gerçekten de toplumda genel güvenliğin sağlanması Osmanlı merkezinin önemle üzerinde durduğu konulardan biri olmuştur. Şehir içi güvenlik söz konusu olduğunda bunu sağlamak amacıyla alınan önlemlerden belki de en önemlisi mahalle halkının birbirine karşılıklı olarak kefil olmalarıdır. Böylece işlenen suçların failleri bulunamadığı zaman ceza tüm mahalle halkından alınmıştır.²¹

İmamlar ayrıca hisbe/ihtisab denilen sosyal denetim ve asayişin sağlanması gibi konularda bir nevi doğal elemanlar gibi görev üstlenmişlerdir.²² Ahlâkî açıdan zabıtaı ilgilendiren meselelerden de sorumlu olan imamlar, nüfus kayıtları, doğum, ölüm, evlenme, boşanma gibi işlemlerle de bizzat ilgilenmişlerdir. Mahalleye gelip gidenler, içki içip sarhoş olanlar, Cuma namazını kılmayanlar, alenen oruç yiyenler vs. gibi dinî emirleri yerine getirmeyenler de imamların ilgi alanına girer ve bu kişilerle alâkalı gereken tedbirler alınarak durumlarına göre cezalandırılması cihetine gidilirdi.²³

II. Mahmud'un dinî çevrelerin desteğini sağlamak amacıyla aldığı tedbirler arasında 1824'de çocukların dinî eğitimlerine özen gösterilmesi ve işe verilme sebebiyle bu eğitimden kaçınılmasını önlemeye dair girişimleri, imamlara bu anlamda önemli vazifeler yüklemiştir. Bu bağlamda küçük çocukların aileleri

¹⁷ Nurullah Aydeniz, "Dini Danışman ve Manevi Rehber Olarak İmamların Mahalle Yaşamına Sağlayabileceği Katkı Üzerine" *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 35 (Ağustos 2020), 26.

¹⁸ Hızlı, "Mahalle İmamlarının Performanslarına Dair", 45.

¹⁹ Kazıcı, "Mahalle İmamlarının Bazı Görevleri", 33.

²⁰ İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, (İstanbul: Pan Yayıncılık, 2001), 3.

²¹ Ömer Düzbakar, "Osmanlı Döneminde Mahalle ve İşlevleri", *Ü.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 4/5 (2003), 100. Ayrıca konu hakkında geniş bilgi için bkz. Tahsin Özcan, "Osmanlı Mahallesi: Sosyal Kontrol ve Kefalet Sistemi", *Marife*, 1/1, (2001), 129-151; Ali Murat Yel - Mustafa Sabri Küçükbaşçı, "Mahalle", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/323-326.

²² Geniş bilgi için bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları), 2/40-43; Yusuf Ziya Kavakcı, *Hisbe Teşkilâtı: Bir İslâm Hukuk ve Tarih Müessesesi Olarak Kuruluş ve Gelişmesi* (Ankara: Baylan Matbaası, 1975), 42-43. Ziya Kazıcı, "Hisbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/143-145.

²³ Kazıcı, "Mahalle İmamlarının Bazı Görevleri", 44.

tarafından mektep yerine işe verilmeleri durumu ortaya çıkarsa, mahalle imamı bizzat kadılara ihbar edebilecekti.²⁴

Osmanlı döneminde imamlar, İslam bilincini yayma, cihad ve gaza ruhuna sahip olma misyonunun topluma aktarılmasında önemli bir görev üstlenmişlerdi. Bu vazife, aynı zamanda halkın yönetime bağlılığını sürekli kılması ve sadakatini devam ettirmesi bakımından oldukça stratejik özelliğe sahipti.

Osmanlı mahkemelerinde davaların görüldüğü sırada “şuhûdü’l-hâl” ismi verilen bir heyet hazır bulunurdu. Bu kurul mahkemede duruşmanın akışını izlerdi. Herhangi bir dava, kadı tarafından sonuçlandırıldıktan sonra, durum kâtipler tarafından özel olarak sicillere geçirilirdi. Mahkeme kayıtlarının altında şahitlerin isimleri yer alırdı. Bunlar sıradan görgü şahitleri değillerdi. Mahkemedeki duruşmanın usulüne uygun olarak yapılıp yapılmadığını kontrol eden bir heyeti temsil ediyorlardı. İşte bunlar arasında bir veya daha çok imama her zaman rastlamak mümkündür. Bu durum, toplumun ve idarenin din görevlisine olan güvenin bir kanıtı olarak değerlendirilebilir.²⁵

İmamlar hizmetlerini devam ettirirken bazılarının hat ve güzel sanatlar, bir kısmının da musiki ve edebiyatla uğraştıkları ve bu alanlarda eser verdikleri de görülmektedir. Bu, aynı zamanda din görevlilerinin sanat ve musiki sahalarında topluma örnek olduklarının da bir göstergesidir. Keza imamların iyi bir kitaplığa sahip olması da sürekli okuyan ve kendini yenileyen kişiler olmasına işaret etmektedir.²⁶

3. OSMANLI DÖNEMİNDE İMAMLARIN FAALİYETLERİNİN MANEVÎ DANIŞMANLIK VE REHBERLİK BAKIMINDAN DEĞERİ

Osmanlı tarihi boyunca imamlar pek çok alanda aktif olarak görev almış ve mahalledeki ekonomik, kültürel, dinî, ahlâkî, hukukî ve eğitimsel pek çok faaliyetten sorumlu olmuşlardır. Halkın birçok sorunuyla bizzat ilgilenen imamlar, gerektiğinde devlet ve halk arasında bir köprü olma vazifesini dahi üstlenmişlerdir.²⁷

Osmanlı toplumunda Müslümanlar, namaz ibadeti veya farklı sebeplerle mescit ve camiye gittiklerinde ya da namaz vakitleri dışında müsait zaman ve ortamlarda

²⁴ Beydilli, *Bir İmamın Günlüğü*, 25.

²⁵ Osmanlı Devleti’nde imamlık hakkında ayrıca bkz. Kemal Beydilli, “İmam: Osmanlı Devleti’nde İmamlık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/181-186.

²⁶ Ahmet Akın, “Osmanlı’da Din Görevlisinin Konumu Üzerine Değerlendirmeler (Bursa Örneği)”, *KSÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (2006), 5, 59, 95

²⁷ Geniş bilgi için bkz. Hızlı, “Mahalle İmamlarının Performanslarına Dair”, 43 vd.; Akın, *Din Görevlisinin Sosyal Hayattaki Rolü*, 136-151

imamlara her türlü konuları danışabildikleri, dinî (daha çok ilmihal) sorular sorabildikleri gibi ferdî olarak yaşadıkları psikolojik, ekonomik, sosyal, kültürel vs. konularda da onların rehberliğine başvurdukları kolaylıkla tahmin edilebilir.

Bilindiği gibi Osmanlı toplum hayatında iz bırakan en önemli kurumlar arasında vakıfların ayrı bir yeri olduğu şüphesizdir. Osmanlı toplumunda maddî durumu elverişli değişik kesimlerden hayırseverler sosyal sorumluluk anlayışıyla harekete geçirmiş ve çok amaçlı binlerce vakıf kurulmuştur. Toplumda yardımlaşma ve dayanışma ruhunu bireyler arasında daha da arttıran vakıflar, aynı zamanda devletin yükünü de ciddi anlamda hafifletmiştir.²⁸ Osmanlı coğrafyasının en ücra noktasına kadar yayılan vakıflar arasında hemen her mahalle ve köyde varlıklarına rastlanan avarız vakıflarının ise ayrı bir yeri vardır. Osmanlı döneminde binlerce avarız sandığı uygulamasıyla toplumda sosyal denge büyük ölçüde sağlanmış, mahalle ve köylerde bulunan avarız sandıkları sayesinde birçok yerel ve kişisel problemlerin çözümü mümkün olabilmektedir. İşte bu vakıfların bir kısmında, güvenilirlikleri ve toplumdaki itibarları sebebiyle imamların, mütevellî (yönetici) konumunda görev aldıkları bilinmektedir. Avarız sandıkları ve avarız akçesi adlarıyla da anılan avarız vakıfları²⁹ mütevellîliği sayesinde imamlar hakla iletişim kurma ve onların ihtiyaçlarını görme konusunda önemli fırsatlar elde etmişlerdir.

Avarız vakıflarından elde edilen paralarla imam ve mütevellî tarafından mahalleliye çeşitli yardım ve hizmetlerde bulunulmuştur.³⁰ Bu kapsamda olmak üzere mahallelerdeki cariyeler ve kimsesiz kadınlara yardım edilmiş, müstakil cezaevleri olmadığı dönemde, kadın mahkûmlar bir eve yerleştirilmiş ve gözetimleriyle ilgilenilmiştir. İmamlar mahallelerindeki yaşlı, hasta ve fakirlerle alâkadar olmuş, mahalle sakinlerine de bu konuyla ilgili telkinlerde bulunmuşlardır. Mazlum ve mağduru sahipsiz bırakmamış³¹, fakir ve yetimin malına da sahip çıkmışlardır. Ayrıca eğitim-öğretim faaliyetlerine destek vermenin yanında ihtiyaç olduğunda bizatihi destek olmuşlardır.³²

Bilindiği üzere Osmanlı toplumunda farklı ırk, dil, din, inanç, mezhep, etnik köken, medeni hâl, servet, doğum gibi kişilerin farklı özelliklere sahip olmak,

²⁸ Özer Ergenç, “Osmanlı Şehrindeki ‘Mahalle’nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine” *Osmanlı Araştırmaları* 4, (1984), 76.

²⁹ Yusuf Şahin - Semih Asarkaya, “Mahalle Muhtarlığı Konumunun Tarihi Gelişimi”, *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi* 11/3 (2019), 25.

³⁰ Mustafa Demirci, “İslam’da Şehir ve Şehrin Sosyal Dinamikleri”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 1/2, (2003), 144.

³¹ Hızlı, “Mahalle İmamlarının Performanslarına Dair”, 47-48.

³² İsmail Arslan, “XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda İmamlar, Muhtarlar ve Köylüler: Balıkesir Örneği”, *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 8/13 (2007), 237.

bir üstünlük konusu olarak görülmemiş, hiç kimsenin kendisini dezavantajlı olarak değerlendirmesine fırsat verilmemiş ve toplumun bütün unsurları iç içe bir bütün halinde yaşamışlardır. Bu açıdan değerlendirildiğinde en küçük yerleşim birimi olan köy ve mahalle yönetimlerinden sorumlu olan imamın öncülüğünde halk, hoşgörü ve saygıya dayalı dayanışma ve yardımlaşma içinde bir hayat sürmüşlerdir.

Osmanlı mahallelerinde toplumsal dayanışmanın değeri ve önemini ortaya koyan hususlardan biri olarak şu husus da zikredilmelidir: İmamlar, yaşadıkları ortamda birçok durumun ve olayın içinde bulunmakla kalmamış, hizmet açısından ellerinden geleni mahalleliyle birlikte yapmışlardır. Dezavantajlı olarak adlandırılan bireylerin -yoksullar, yaşlılar, çocuklar, kadınlar, göçmenler, engelliler- sosyal dışlanmalarına engel olmak için ciddi mücadele etmişlerdir.

4. DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI MEVZUATINDA İMAMLARIN GÖREVLERİ

Osmanlı döneminde tamamı vakıf eseri olan cami ve mescitlerde, imam, hatip, müezzin, vaiz, ferraş, kayyım gibi görevliler hizmet vermekte ve bunların ücretleri cami ve veya mescidin bağlı bulundukları vakıfları tarafından ödenmekte idi. Bu görevliler dışında büyük camilerde muvakkit, devirhân, sermahfil vb. görevliler de vardı. Anlaşıldığı kadarıyla Osmanlı dönemi camilerinde yerine getirilen imam ve hatiplik ile müezzin ve kayyımlık görevleri birbirinden ayrı olarak değerlendirilmiştir.³³ Günümüzde ise bu görevler -aşağıda genişçe üzerinde durulacağı üzere- Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yürürlükteki mevzuatı çerçevesinde beraber anılmakta, görev unvanları imam-hatip ve müezzin-kayyım olarak değerlendirilmektedir.

Öte yandan 1913 Tevcîh-i Cihât Nizamnamesine göre, müderrislik, hitabet, imamet, kayyımlık, hafız, ketebelîk (kâtiplik), mütevellilik gibi vakıf hizmetlerine ait görevlere “cihet” denilmiş ve bunlar ilmî ve bedenî olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Müderrislik, hitabet, imamet, hafızlık, ketebelîk, câbîlik (eskiden evkâf gelirlerini ve zekâtları toplayan tahsildarlara verilen isim) gibi görevler ilmî cihetten sayılmış, ferraşlık, türbedarlık, kayyımlık gibi hizmetler de bedenî cihetten kabul edilmiştir. Buna göre; hitabet, imamet, müderrislik, kürsü şeyhliği gibi görevler için “berât-ı âlî”, bunun dışındaki ilmî cihetler için Evkâf Nezaretince verilecek resmi bir belge

³³ Örnek için bkz. Kâzım Baykal, *Bursa'da Ulucâmi* (Bursa: Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu Yayını, 1989), 35 vd.

alınması zorunlu hale getirilmiştir.³⁴

Geçmişte din hizmetleriyle ilgili olan cihetlerin hepsi günümüze intikal etmemiş, bunların birçoğu bugün artık işlevsiz hale gelmiştir. Zira günümüzde din hizmetlerinin ifasında bu kadar görev çeşitliliği yoktur. Cüzhân, devirhân, sûrehân, aşirhân, kayyım, ferrâş, buhârîhân, şeyhu'l-kurrâ, dersiâm vb. görevler, 1 Ocak 1926 tarihinde dönemin Diyanet İşleri Başkanı Rıfat (Börekçi)'in (ö. 1941) imzaladığı bir “tamim”le iptal edilmiştir.³⁵

Günümüzde anayasal bir kuruluş olan Diyanet İşleri Başkanlığının görev, yetki ve sorumlulukları yasal mevzuatla düzenlenmiştir. Başkanlığın merkez, taşra ve yurt dışı teşkilâtında görev yapmakta olan personeli ilgilendiren, 633 sayılı Kanun ile Diyanet İşleri Başkanlığı Görev ve Çalışma Yönetmeliği 17.06.2014 tarihinde Resmi Gazetenin 29033 sayısında yayınlanmıştır.³⁶

Bu yönetmeliğe dayanılarak hazırlanan ve 31.07.2017 tarihli ve 66202 sayılı Başkanlık onayıyla yürürlüğe giren yönerge ise bütün teşkilât personelinin görev ve yetkileri ile çalışma usul ve esaslarını düzenlemiştir. Yaklaşık bir yıl sonra (13.07.2018) 92217 sayılı Başkanlık onayıyla Diyanet İşleri Başkanlığı Görev ve Çalışma Yönergesinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönerge yürürlüğe girmiş ve bu yeni yönergenin 125. maddesine göre, camilerde verilen hizmet ve faaliyetlerin icrasından mesul olan imam-hatiplerin görev, yetki ve sorumlulukları net bir biçimde belirlenmiştir.³⁷

Söz konusu yönetmeliğe göre, *başımam-hatip*, *uzman imam-hatip* ve *imam-hatiplerin* ortak görevleri arasında; camilerde vakit namazları ile cuma, bayram ve teravîh namazlarını kıldırma, cuma ve bayram hutbelerini zamanında ve usulüne uygun olarak okuma, görevli olduğu camide vaaz etme, isteyen vatandaşlara camilerde veya uygun yerlerde Kur’ân-ı Kerim’i öğretme ve dinî bilgiler verme, camiye irşat ve eğitim faaliyetleri için hazır bulundurma, her gün -yatsı namazı sonrasıyla sabah öncesi arası hariç- camiye gün boyu açık tutma, Kur’ân-ı Kerim, meal/tefsir, hadis, siyer ve ilmi hal konularını camide anlatma, dinî gün ve gecelerde camide program düzenleme, cami ve çevresinin ihtiyaç, bakım ve temizliğiyle ilgili gerekli tedbirleri alma, resmî nikâhtan sonra isteyenlere nikâhın dinî merasimini icra etme, cami ziyaretlerinin İslâm

³⁴ Umut Kaya, “Osmanlı’da Din Hizmeti Görevlilerinin Atanma ve Çalışma Şartlarını Düzenleyen Tevcîh-i Cihât Nizâm-nâmeleri Hakkında Bir Değerlendirme”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 21/1 (Haziran 2017), 225.

³⁵ Mustafa Öcal, “İmam ve Hatip Mektepleri, Mezunlarından Bazıları ile Yapılan Mülâkatlar ve Şehâdetname Örnekleri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/2 (2003), 70.

³⁶ Bkz. Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), “Hukuk Müşavirliği” (Erişim 18 Eylül 2021)

³⁷ Bkz. DİB, “Hukuk Müşavirliği”

adabına uygun bir şekilde yapılmasını sağlama, ibadet huzuru için gerekli tedbirleri alma, cenaze hizmeti verilmeyen yerlerde cenaze teşhiz, tekfin ve defin işlemlerini yapma, dinî gün ve geceler, doğum, sünnet, düğün, hastalık, ölüm ve benzeri vesilelerle mahallesindeki vatandaşlara din hizmeti sunma, cami çevresinde ikamet eden kimsesiz, yetim-öksüz, engelli ve ihtiyaç sahibi insanlarla ilgilenerek ihtiyaçlarını gidermeye çalışma, insanlar arasında ülfet, sevgi, dayanışma ve kardeşliği artırıcı faaliyetlerde bulunma, çevredeki çocuklar ve gençlerin dinî ve ahlâkî eğitimlerini geliştirmeye yönelik çalışmalar yapma, camide kadınların ibadetlerini rahat bir şekilde yapabilmeleri amacıyla gerekli tedbirleri alma, müezzin-kayyımın bulunmadığı zamanlarda onun görevlerini de yerine getirme, Köy Kanunu gereğince köy ihtiyar meclisi tabii üyeliği görevini yapma gibi hususlar tanımlanmıştır.

Uzman imam-hatipler, zikredilen bu görevlere ek olarak; Kur’ân-ı Kerimi güzel okuma ve öğretme, dinî musiki, hitabet, aile ve dinî rehberlik hizmetleri, sosyal hizmet kurumları ve hastanelerde yürütülen din hizmetleri, toplumun özel ilgiye muhtaç kesimlerine yönelik din hizmetleri, kadınlara yönelik irşat hizmetleri, çocuklara yönelik din hizmetleri, gençlere yönelik din hizmetleri, olağanüstü durumlarda din hizmetleri gibi alanlardan birini uzmanlık alanı olarak seçerek alanıyla ilgili çalışmalar yapma ve yapılacak seminer, toplantı, hizmet içi eğitim gibi çalışmalara katılma, sorumluluk alanına verilen camilerin görevlilerine rehberlik etme ve bu camilerdeki hizmetlerin koordinasyonunu yapma, hizmet içi eğitim seminerlerinde eğitici olarak katılma, vaaz ve irşat hizmetlerinde görev almayı da yerine getirmekle yükümlüdürler.

Başimam-hatipler ise bütün bunlara ilâveten görev yaptığı cami ve müftülükçe sorumluluk alanına verilen camilerdeki hizmetleri koordine etme, buralarda yürütülen hizmetlerin daha etkin ve verimli olması hususunda projeler geliştirme, sorumluluk alanındaki camilerin görevlilerine rehberlik yapma, görev yaptığı mahallin dinî hayatıyla ilgili ihtiyaç ve sorunları tespit etme ve rapor hazırlama gibi vazifelerle mükellef tutulmuşlardır.

Yasal mevzuatla imam-hatiplerin sadece imam-hatip, uzman imam-hatip ve baş imam-hatip unvanları olarak üç kategoride ele alınan bu din görevlisi grubunun hizmet alanının oldukça geniş olduğu görülmektedir.

İlgili mevzuat değerlendirildiğinde günümüzdeki imam-hatiplerin görev ve sorumluluklarının mahalle ya da köyde yaşayan her bir Müslümana ulaşabilecek geniş bir yelpazeye yayıldığı ve toplumun birçok kesimini kuşattığı anlaşılmaktadır. İmam-hatiplerin görev ve sorumlulukları, -eğer gerçekleştirilebilirse- toplum tabanına yayılacak ve her bir Müslümanı muhatap alacak nitelikler içermektedir. Asıl itibarıyla yürürlükteki mevzuat, tarih boyunca imamların yaptıkları

vazifelerin hemen tamamının günümüze taşınmasına büyük ölçüde imkân ve fırsat vermektedir.

Diyanet İşleri Başkanlığının mevcut mevzuatı doğrultusunda mahalle ve köy imamları, özellikle çok geniş ölçekte sosyal hayatı kuşatan bir misyon üstlenme fırsatlarına rağmen -bazı istisnaları bulunmakla birlikte- cami ve minber arasında sıkışıp kalmışlardır. Osmanlılarda olduğu gibi tekrar sosyal hayatın her alanında aktif hale gelmeleri ve sahada daha etkin bir şekilde rol almaları mümkündür. Osmanlı dönemindeki imamların, adeta baş döndürücü bu etkin faaliyetlerinin, günümüzde son dönemlerde bir disiplin haline gelen manevî danışmanlık ve rehberlik alanı açısından dikkatle değerlendirilmesinde fayda olacağı düşünülmektedir. İmamların yüzyıllar boyunca ortaya koyduğu etkili performansı, bir bakıma modern dönemin manevî danışmanlık ve rehberlik faaliyeti olarak da görülebilir.

5. MANEVÎ DANIŞMANLIK VE REHBERLİK BAKIMINDAN İMAMLIK GÖREVİNİN ÖNEMİ

19. yüzyıl sonlarında yapılan bazı uygulamalar neticesinde bilim dünyasının dikkatini çekmeye başlayan dinî danışmanlık, Amerika Birleşik Devletleri'nde 20. yüzyıl ortalarında profesyonel bir meslek sahası olarak ortaya çıkmıştır. Belirtilen dönemden bugüne kadar ise bu meslek alanı, uygulama ve teori üzerinden pek çok açıdan kendini geliştirmiş, devamlılığını sürdürmüş, bugün Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa'nın pek çok ülkesinde psikolojik danışmanlık, sosyal hizmet gibi diğer yardım mesleklerinin yanında bağımsız, kendine özgü bir meslek olarak tanımlanmış bulunmaktadır.³⁸

Mustafa Köylü'nün araştırmasına göre, 2000 yılı verileri incelendiğinde Amerika Birleşik Devletleri'nde bireysel birtakım sorunu olanların % 39'unun din adamlarından yardım aldığı gözlemlenmiştir. Bu oranın psikiyatristlerden, psikologlardan, doktorlardan, evlilik danışmanlarından ve sosyal çalışma uzmanlarından alınan yardımların toplamından çok daha fazlasına karşılık geldiği bilinmektedir. Yine aynı araştırmada Hristiyan din adamlarının zamanlarının % 10'undan fazlasının manevî danışmanlık ve rehberlik hizmetiyle geçtiği tespit edilmiştir. Bu durum Batı toplumlarında din adamları tarafından verilen dinî danışmanlık faaliyetlerinin son derece yaygın olduğunu göstermektedir.³⁹ Ülkemizde ise son yıllarda profesyonel yardım alma eğilimlerine bakıldığında ilk olarak aile üyeleri, daha sonra arkadaşlar ve en son ruh sağlığı uzmanlarına müracaat

³⁸ Havva Sinem Uğurlu - Remziye Ege, "Bir İsimlendirme Problemi: Dinî Danışmanlık", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi* 7/2 (Nisan 2018), 1059.

³⁹ Mustafa Köylü, "Ruh Sağlığı ve Din: Batı Toplumu Açısından Bir Değerlendirme", *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23/23 (Haziran 2016), 78.

edildiği belirlenmiştir.⁴⁰ Manevî danışmanlık hizmetlerinin yaygınlaştırılması, ruh sağlığı uzmanlarını bu sıralamada öne çekebilir.⁴¹

Toplumumuzda insanların daha çok dinî tarafı ağır basan problemleri din adamları aracılığıyla çözme eğiliminde olduğu söylenebilir. Bu nedenle artık imamların, sadece namazla sınırlı kalan ibadetlerin topluca yapılmasını sağlayan, merasimlerde (doğum, cenaze vs.) dua eden ve camiye gelip Kur’ân-ı Kerim okumayı öğrenmek ve temel düzeyde dinî bilgiler edinmek isteyenlere yardımcı bir kişi olarak kalmamalı ve manevî danışmanlık ve rehberlik vazifesini de titizlikle yerine getirmelidirler.⁴² Evden camiye, camiden eve giden ve cami dışında herhangi bir faaliyet alanında bulunmak istemeyen din görevlisi, ideal bir model olmaktan oldukça uzaklaşmaktadır.⁴³ Türkiye’de din görevlilerinin, sorumlu olduğu çevrede yaşayan Müslüman toplumun sorunlarıyla daha aktif olmayı tercih etmeleri gerekmektedir.

SONUÇ

Osmanlı Devleti’nde mahalle ve köylerde vazifelerini yerine getiren imamların, namaz kıldırma dışında toplumu kuşatan ve bireylerin sorunlarına çözümler arayan gayret ve hizmetlerinin önemsenmesi gerektiği ortadadır. Sosyal hayatın tamamen içinde görev yapan ve birçok zamanını görevli bulunduğu mahalle ve köyün halkına adeta adayan, belki de bu sebeple güvenilirliği ve itibarı dikkat çeken imamlar, cami dışında da toplumla iç içe bulunmuş ve manevî bakımdan irşatlarını aksatmamaya çalışmışlardır. Osmanlı dönemindeki imamların ortaya koyduğu gayret, heyecan ve faaliyetlerin aynı ölçüde günümüze yansımadağı görülmektedir. Bu Osmanlı tecrübesinin belki bir bütün halinde taşınması mümkün olamasa da günümüzde cami ve din görevlilerinin mahalle hayatının her alanında daha aktif olduğu bir sistem yeniden inşa edilebilir. Müslüman toplumun sosyo-kültürel, dinî ve psikolojik alanda bir ihtiyaç haline gelen dinî danışmanlık ve manevî rehberlik gereksinimleri bu alanda kendilerini iyi yetiştirmiş din görevlileri eliyle karşılanabilir. Gerçekten de bencilliğin, narsist eğilimlerin ve haz anlayışlarının hız kazanarak çoğaldığı, saygı, sevgi, merhamet, dayanışma ve yardımlaşmanın ise hızla azaldığı “modern dünya” adı verilen bu düzende, insanoğlunu yalnızlık batağından, manevî ve ruhî bunalımlardan kurtarmak, varoluşsal arayış ve anlam yolculuğunun sorgulanması

⁴⁰ Serdar Erkan - Yaşar Özbay, “University Students’ Problem Areas and Psychological Help-Seeking Willingness”, *Eğitim ve Bilim Dergisi* 37/164 (Nisan 2012), 94.

⁴¹ Halil Ekşi - M. Şerif Keskinoglu, “Manevi Yönelimli Psikolojik Danışma Teknikleri”, *Manevi Yönelimli Psikolojik Danışma*, haz. Halil Ekşi (Ankara: Nobel Yayın, 2020), 220.

⁴² Aydeniz, “İmamların Mahalle Yaşamına Sağlayabileceği Katkı Üzerine”, 12.

⁴³ Ömer Faruk Söylev, *Manevi Bakım ve Danışma Psikolojisi* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2020), 217.

ve anlamlandırma çabasının bizatihi hayata geçirilmesiyle mümkün olabilecektir.

Günümüzde özellikle imamların, mevzuatta da tanımlandığı gibi, daha kapsamlı ve etkinliği daha güçlü bir konuma gelebilmesi için öncelikle sağlıklı dinî bilgilerle donanması ve kendini sürekli geliştirmesi gerektiği şüphesizdir. Görevli olduğu semtte yaşayan kişilerin her anında, her sıkıntısı ya da her sevincinde yanında olması için daha çok çaba göstermelidir. Her bir din görevlisi, ama özelde imamlar, kendilerini bu ulvî göreve daha motive edici, manevî sorumluluklarını daha müdrik bir şekilde yeni bir gayret ve heyecanla toplumun her bir ferdi için yüce dinimiz İslâm'ın diriltici, ufuk açıcı, çözüm üretici, moral verici yönüyle tanıştırmalı, bu danışmanlık ve rehberliği yaparken de Hz. Peygamber'in öğrettiği tarzda, güler yüz ve tatlı sözlü, ama inandırıcı ve ikna edici olmayı ihmal etmemelidir.

Günümüz imam-hatiplerinin, son din İslâm'ın ruhlara huzur veren yönünü insanlığa tanıttak bir çok faaliyetin öncüsü ve aktörü olabileceklerinde kuşku yoktur. Şiddete uğrayan kadınlar, tacizle karşı karşıya kalan çocuklar, namus/aile cinayetleri, insan hakları ihlalleri gibi daha pek çok sıkıntılı hususlar, haber bültenlerine sıklıkla konu olmakta ve toplumumuzu derinden üzmektedir. Devletin de bu konularda hassas davranmaya çalıştığı, sıkıntıların çözümü için birtakım adımlar attığı ve bazı yasal düzenlemelere gittiği de ifade edilmelidir. Bununla birlikte imam-hatip olarak vazifelerini icra eden din görevlileri, cami çevresindeki mahalle sakinleriyle kuracakları sağlıklı ve yakın iletişim ile güçlü sosyal münasebetler sayesinde sözü edilen sıkıntılı hususların çözümünde ya da -en azından- azaltılmasında önemli rol üstlenebilirler. Ülkemizin en ücra noktasında bile fedakârca görev yapan ve devletin kendilerine görev ve sorumluluk yüklediği din gönüllülerinden bu toplumun daha büyük beklentileri olduğu aşîkârdır.

Bugün dinî/manevî danışmanlık ve rehberlik alanında topluma hizmet vermesi beklenen kişiler, Diyanet İşler Başkanlığı'na bağlı kurumlarda görev yapan vaizler, Kur'an Kursu öğreticileri, din hizmetleri uzmanları ile camilerde görev yapan imamlardır. Bunlar arasında her mahalle ve köyde görev almaları sebebiyle imamların ayrı bir yeri olduğu ve önemli bir misyon üstlenebilecekleri tartışmasızdır. Ancak manevî danışmanlık ve rehberlik alanıyla ilgili yeterli alt yapısı ve bilimsel tecrübesi bulunmayan imamlarla elde edilebilecek neticelerin de sınırlı olduğu açıktır. Samimi olarak bu tür faaliyetlere bireysel olarak önem ve katkı veren ve bazı güzel gelişmelere imza atan din görevlilerimizin bu konuda istisna teşkil ettiği söylenebilir.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın son yıllarda bu alandaki sorunun giderilmesi, daha etkin ve faydalı faaliyetler gerçekleştirilebilmesi için önemli ve ciddi

bazı adımlar attığı görülmektedir. Söz konusu adımlardan sonuç alınabilmesi ve beklenen amacın gerçekleştirilebilmesi, bu alanda bilimsel olarak iyi eğitim görmüş kalifiye elemanlarla mümkün olabileceği de son derece açıktır. Son zamanlarda hizmet vermeye başlayan ve lisansüstü akademik bir program olarak disiplinlerarası bir hüviyet taşıyan Manevî Danışmanlık ve Rehberlik Anabilim Dalı'nda verilen eğitimle yetişecek ve görevlendirilecek kişilerin, ilgili alanın aktörleri olarak söz konusu boşluğu sağlıklı ve verimli bir şekilde dolduracağı değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

Akın, Ahmet. *1575-1600 Tarihli Bursa Şer'îye Sicillerine Göre Din Görevlisinin Sosyal Hayattaki Rolü*. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002.

Akın, Ahmet. "Osmanlı'da Din Görevlisinin Konumu Üzerine Değerlendirmeler (Bursa Örneği)". *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (2006), 65-104.

Arslan, İsmail. "XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda İmamlar, Muhtarlar ve Köylüler: Balıkesir Örneği". *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 8/13 (2007), 237-248.

Aydeniz, Nurullah. "Dini Danışman ve Manevî Rehber Olarak İmamların Mahalle Yaşamına Sağlayabileceği Katkı Üzerine". *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü* 35 (2020), 1-34.

Baykal, Kâzım. *Bursa'da Ulucâmi*, Bursa: Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu Yayını, 1989.

Beydilli, Kemal. "İmam: Osmanlı Devleti'nde İmamlık". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/181-186. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Beydilli, Kemal. *Osmanlı'da İmamlar ve Bir İmamın Günlüğü*. İstanbul: Yitik Hazine Yayınları, 3. Basım, 2013.

Bozkurt, Nebi. "Mekke". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/555-563. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Demirci, Mustafa. "İslâm'da Şehir ve Şehrin Sosyal Dinamikleri". *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 1/2 (2003), 129-146.

DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. “Hukuk Müşavirliği”. Erişim 18 Eylül 2021.
<https://hukukmusavirligi.diyaret.gov.tr>

Düzbakar, Ömer, “Osmanlı Döneminde Mahalle ve İşlevleri”, *Ü.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi* 4/5 (2003), 97-108.

Ekşi, Halil - Keskinoglu, M. Şerif. “Manevî Yönelimli Psikolojik Danışma Teknikleri”. *Manevî Yönelimli Psikolojik Danışma*. haz. Halil Ekşi. 220-264. Ankara: Nobel Yayın, 2020.

Ergenç, Özer. “Osmanlı Şehrindeki ‘Mahalle’ nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine”. *Osmanlı Araştırmaları* 4 (1984), 69-78.

Erkan Serdar - Özbay Yaşar. “University Students’ Problem Areas and Psychological Help-Seeking Willingness”. *Eğitim ve Bilim Dergisi*, 37/164 (Nisan 2012), 96-107.

Hızlı, Mefail. “Osmanlı Mahalle İmamlarının Performanslarına Dair”. *TESAM Akademi* 1/1 (2014), 41-51.

el-İsfahanî, Râgıb. *el-Müfredât fî Garibi'l-Kur'ân*. Beyrut: Daru'l-Marife, 1961.

İslâmoğlu-İnan, Huricihan. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1. Basım, 1991.

Kavakcı, Yusuf Ziya. *Hisbe Teşkilâtı: Bir İslâm Hukuk ve Tarih Müessesesi Olarak Kuruluş ve Gelişmesi*. Ankara: Baylan Matbaası, 1975.

Kaya, Umut. “Osmanlı’da Din Hizmeti Görevlilerinin Atanma ve Çalışma Şartlarını Düzenleyen Tevcîh-i Cihât Nizâm-nâmeleri Hakkında Bir Değerlendirme”. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 21/1 (Haziran 2017), 203-254.

Kaya, Halil Nurullah. *Kanaat Önderliği Bağlamında İmanın Rolü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.

Kazıcı, Ziya. “Hisbe”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 18/143-145. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998.

Kazıcı, Ziya. “Osmanlılar’da Mahalle İmamlarının Bazı Görevleri”. *İslâm Medeniyeti Dergisi* 5/3 (1982), 29-35.

Köylü, Mustafa. “Ruh Sağlığı ve Din: Batı Toplumu Açısından Bir Değerlendirme”. *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23/23 (Haziran 2016), 65-92.

Küçükaşçı, Mustafa Sabri. “İmam”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/178-181. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Mütercim Âsım Efendi. *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*. 5. haz. Mustafa Koç-Eyyüp Tanrıverdi. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014.

Ortaylı, İlber. *Osmanlı Toplumunda Aile*. İstanbul: Pan Yayıncılık, 2001.

Öcal, Mustafa. “İmam ve Hatip Mektepleri, Mezunlarından Bazıları ile Yapılan Mülâkatlar ve Şehâdetname Örnekleri”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/2 (2003), 51-101.

Özcan, Tahsin. “Osmanlı Mahallesi: Sosyal Kontrol ve Kefalet Sistemi”. *Marife* 1/1 (2001), 129-151.

Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. 2. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993.

Söylev, Ömer Faruk. *Manevî Bakım ve Danışma Psikolojisi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020.

Şahin, Yusuf - Asarkaya, Semih. “Mahalle Muhtarlığı Konumunun Tarihi Gelişimi”. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi* 11/3 (2019), 25.

Topaloğlu, Bekir-Çelebi, İlyas. *Kelâm Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2010.

Uğurlu, Sinem Havva - Ege, Remziye. “Bir İsimlendirme Problemi: Dinî Danışmanlık”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi* 7/2 (Nisan 2018), 1057-1077.

Yel, Ali Murat - Küçükaşçı, Mustafa Sabri. “Mahalle”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 27/323-326. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Yoldaş, Mehmet Hanifi. “Kur’ân-ı Kerîm’de İmam Kavramı ve İlk Dönem Mezheplerin İmâmet Anlayışları”. *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 10/1 (Bahar 2019), 243-278.

Ek Beyan / Declaration

Makalenin tüm süreçlerinde İLSAM'ın araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Bu çalışma, dışarıdan ve bağımsız hakemler tarafından değerlendirilmiştir.

In all processes of the article, İLSAM's research and publication ethics principles were followed.

There is no potential conflict of interest in this study.

The author declared that this study has received no financial support.

This study has been evaluated by external and independent reviewers.